

Het christen-democratisch denken*

Gegeven de ingrijpende maatschappelijke veranderingen bestaat er dringend behoefte aan het opnieuw doordenken van de overleverde instituten en vormen. Maar daarbij gaat het primair om de vraag hoe de samenleving zich beter kan vinden in de wijze waarop zij wordt vertegenwoordigd en geregeerd, ervan uitgaande dat de samenleving meer is dan de som van de individuen en dat kwantitatieve meerderheden niet de hoogste en enige 'Rechtsvinding' zijn. Inzicht in het verleden kan hieraan bijdragen en de bundel 'Christelijke politiek en democratie' biedt hiervoor een goede aanzet.

Sommige dieren hebben de gewoonte hun territorium af te bakenen met een eigen specifieke geur. Uitgevers zijn in dit opzicht het beste bewijs van de theorie van Darwin dat de mens afstamt van de dieren. Zij hebben hun eigen 'geurvlag' voor hun produkten: de achterflap of de binnenkant van de omslag. De tekst tussen de kanten is van de auteur(s), maar de buitenkant is de verantwoordelijkheid van de uitgever. De geurvlag van de bundel 'Christelijke politiek en democratie' opent met de wel zeer boude bewering dat met 'Paars' ook in Nederland de liberale democratie heeft overwonnen. Hoewel ik verheugd ben dat eindelijk het inzicht doorbreekt dat sociaal-democratie en

Mr. J.P.H. Donner

liberalisme loten zijn van dezelfde politieke stam, moet ik toch ook waarschuwen dat één zwaluw nog geen zomer maakt. Pyrhus had indertijd meer historisch inzicht dan de schrijver van deze bewering. Het is ook niet eerlijk om juist de winkelsluitingswet te noemen als trofee van die overwinning. De uitgever is er vermoedelijk warm voorstander van dat boekwinkels zo lang mogelijk open blijven om zijn boeken aan de man te brengen. Laten uitgevers niet zeggen dat zij geen invloed hebben op die beslissing; als

* Dit is de bewerkte toespraak die mr. J.P.H. Donner hield bij de presentatie van de bundel 'Christelijke politiek en democratie' op 11 december 1995.

een verticale prijsbinding van boeken gehandhaafd kan worden, dan ook een verticale binding van openingstijden; boeken mogen niet na achten en op zondag worden verkocht.

Algemeen

We zijn hier echter niet om de geurvlag van de uitgever te beoordelen, maar de lading die erdoor gedekt wordt: een bundel opstellen over bronnen van christen-democratisch denken. Ik ben verheugd dat die bundel tot stand is gekomen.

Verheugd ben ik ook omdat de bundel niet op zichzelf staat. Er is de laatste jaren sprake van een heropleving van wetenschappelijke belangstelling voor de oorsprong en geschiedenis van het denken over staat en politiek. Dat de herkomst van het christen-democratische gedachtengoed in dit verband in het bijzonder aandacht krijgt, is dubbel verheugend, en niet alleen om partij-politieke redenen of omdat dit denken inderdaad systematisering kan gebruiken. Die belangstelling is verheugend om drie redenen: omdat het christen-democratisch politiek denken wortels heeft die ouder zijn dan die van andere politieke stromingen; omdat het politieke concepten betreft die overwegend van eigen bodem zijn; en tenslotte omdat de geschiedenis daarvan tot dusver onderbelicht is gebleven.

Tegelijk illustreren de bijdragen aan de bundel waarom de geschiedenis van het christen-democratisch politiek denken weinig is belicht; het heeft in hoge mate het karakter van een legpuzzel zon-

der plaat. Dit is niet een karakterisering van een feitelijke situatie, maar een wezenskenmerk. Het gaat immers om een zoeken naar de ordening achter de dingen (1 Cor. 13: nu zien we nog in raadselen); de paradox van het absolute dat we slechts relatief kennen. De zekerheid dat er een ijkpunt is en een patroon - een ingeschapen ordening en Gods vinger in de loop der geschiedenis - die in iedere concrete situatie echter opnieuw gezocht en gevonden moet worden. Het is een ordening die we nooit echt helemaal zullen doorgronden.

**De geschiedenis van
het christen-
democratisch
politiek denken
heeft in hoge mate
het karakter van een
legpuzzel zonder
plaat.**

Het christen-democratisch denken over staat en overheid is niet ontstaan uit een omvattende politieke theorie. Het gaat om een inductief relateren van geopenbaarde waarheid aan de dagelijkse werkelijkheid. Het is geen functionele theorie, maar een samenstel van concepten met betrekking tot actuele politieke vragen. Achteraf

blijkt vaak pas de rode draad. Hierdoor is die benadering levenskrachtiger en realistischer dan politieke richtingen die uitgaan van een voor alle tijden en plaatsen geldige ordening en een gegeven doel. Ook zij ontdekken in de huidige tijd dat een vast politiek ideaal iets is als 'Alice in Spiegelland'; hoe harder men het nastreeft, hoe sneller het wijkt. Voor buitenstaanders oogt dat als opportunisme of pragmatisme. Een voorbeeld is de wijze waarop de ARP zich telkenmale aanpaste aan de uitkomst van de beslissingen inzake het algemeen kiesrecht (zie het artikel van Van de Streek). Dat het dat niet is, blijkt uit de wijze waarop diezelfde ARP zich

vanaf het begin tegen het fascisme heeft verzet en zich juist niet neerlegde bij de Duitse bezetting. Op die punten breekt het onderscheid door tussen wettelijke, ingeschapen ordening en de vorm die daar in ieder tijdperk voor gevonden wordt.

De bundel als een verzameling momentopnamen

Vanuit die optiek moet ook de voorliggende bundel op twee niveaus gelezen worden. In de eerste plaats is het een beschrijving van een aantal episoden uit de politieke geschiedenis van de confessionele partijen. Leest men de bundel op dat niveau, dan vallen met name de contrasten op, niet alleen tussen de drie stromingen die heden ten dage de christen-democratie vormen, maar ook daarbinnen.

Zo wijst Sap op het radicaal-democratisch erfgoed van het calvinisme, en Van de Streek op het verzet van de ARP tegen het algemeen kiesrecht. Zwart wijst op het verzet van de Rooms-katholieke kerk tegen het concept van democratie, terwijl juist de katholieken zich vrij snel konden vinden in het algemeen en het vrouwenkiesrecht. Tot slot blijken de drie stromingen in het CDA, ondanks hun heterogene voorgeschiedenis, zich te samen weer terughoudend op te stellen ten aanzien van een voortgaande uitbreiding van de democratie (Van Schagen). Verweert de CHU Kuyper eertijds een neutrale overheid voor te staan, het was juist de ARP die een principieel verweer bood aan de erkenning van de NSB en de CHU die een neutrale houding aannam. Zo zijn er meer tegenstellingen; niet alleen tussen de verschillende kerkelijke richtingen, maar ook in het politiek denken daarbinnen.

Leest men de bundel als een verzameling momenten, dan overheerst het beeld van afnemende ambivalentie ten opzichte van het concept van de democratie. Dan komt men inderdaad tot de vraag waarin het christen-democratisch denken zich nog van andere stromingen onderscheidt. Vraag is dan welke oorspronkelijke bijdrage het christelijk geïnspireerd denken nog te bieden heeft in de debatten over democratie en democratisering. Mevrouw van de Streek concludeert dat voor een oorspronkelijke bijdrage nog het nodige denkwerk is vereist. Dit valt niet te ontkennen, maar geldt iedereen, als men de deplorabele stand van de discussie beziet. Deze conclusie kan echter niet uitsluitend op basis van de voorliggende bijdragen worden gemaakt. Dan moet eerst blijken dat de weergegeven visies de *quintessens* vormen van het christelijk-politiek denken over democratie en dat de strijdpunten die aan de orde komen, de lakmoesproef vormen voor het democratisch denken. Bovendien berust de conclusie op een anachronisme; het concept democratie zoals wij dat nu kennen, wordt afgezet tegen de reactie daarop in het verleden vanuit de kerk en de confessionele partijen. Onze democratie berust echter mede op het christen-democratisch denken, en zij valt niet samen met het kiesrecht. Sap stelt dat democratie volkssoevereiniteit betekent. Mede door de confessionele partijen is Nederland dat nu juist niet. Men kan dan ook stellen dat de ambivalentie jegens de democratie is afgenomen naarmate de eigen concepten daarin belichaamd werden. De democratie, zoals die in en na de Franse revolutie tot stand kwam, was niet zo aantrekkelijk. De houding van de kerk toen kan beter vergeleken worden met de hou-

Mr. J.P.H. Donner ontving het eerste exemplaar van 'Christelijke politiek en democratie' uit handen van mw. H. van de Streek. (foto Mieke Schlaman)

ding later jegens de NSB. Dan is er meer overeenstemming. De ogenschijnlijke verbroekeling op concrete punten verhult dan ook samenhang en continuïteit op de wezenlijke concepten.

Momentopnamen en continuïteit

Ik stelde reeds dat de bundel op twee manieren gelezen kan worden. Vanuit de optiek dat het christen-democratisch politiek denken niet een deductief stelsel is, maar een inductief zoeken naar de verborgen ordening achter de dingen, moet de bundel niet als een verzameling momentopnamen gelezen worden. Geschiedschrijving van het christen-democratisch politiek denken is als de 'dagboeken' die in de zeventiende eeuw door de puriteinen in Engeland werden bijgehouden. Zij dienden om achteraf, door herlezing, te ontdekken waar de 'vinger Gods' in hun leven werd geopenbaard.

Bij de geschiedschrijving van het christen-democratisch politiek denken is het niet anders. Het gaat niet om de verabsolutering van een houding in een gegeven tijd, maar om de 'rode draad' door de eeuwen heen. Sap gaat terug tot de zestiende eeuw. Het christelijk politiek denken gaat echter terug tot de vijfde eeuw. De geschetste drie stromingen zijn drie benaderingen van overheidsgezag die hun wortels vinden bij respectievelijk Augustinus, Ambrosius en Thomas van Aquino. Onze concepten van recht vinden hun oorsprong in de juridische revolutie van Gregorius VII, waarbij gewoonte en eer als basis van recht werden vervangen door concepten van goed en kwaad. Democratie en volkssoevereïniteit vinden hun conceptuele wortels in datzelfde denken: de omdraaiing van de 'Lex regia' door Bartolus en Baldus van Ubaldu (12e eeuw); het democratisch beginsel door Marsilius van Padua en de corporatief federale concepten van Althusius.

In een bundel als deze moet een knip worden gemaakt in de tijd en ten aanzien van de onderwerpen. De keuze van de redactie valt volledig te billijken. Maar de conclusies en beoordelingen die op grond daarvan worden gemaakt, moeten dan de gemaakte beperkingen onderkennen. Het christen-democratisch politiek denken is ouder, breder en meer omvattend; de nadruk daarin ligt niet primair op vragen van kiesrecht en staatsrechtelijke inrichting. Waarde en betekenis kunnen dan ook niet alleen aan de hand daarvan beoordeeld worden. Leest men de studie vanuit die optiek, dan is er sprake van minder verbrokkeling en een grotere continuïteit dan op het eerste gezicht lijkt.

In het christelijk denken over politiek en staat zijn kiesrecht en democratische besluitvorming niet de centrale thema's waar het om draait. Voorop staat het samenleven van mensen dat beant-

woordt aan een duurzamer ordening dan die van het hier en nu. Samenleven behoeft een overheid, maar daarmee gaat die samenleving niet op in het politieke leven en de staat. Dat is de diepere grond voor de terughoudendheid toen en ook nu nog voor het domweg uit-

breiden van de mogelijkheid voor verkiezingen. Deze terughoudendheid is niet ten onrechte als men de ingrijpende aantasting ziet van mensen (dienstplicht), eigendom, maatschappelijke verbanden en geestelijke waarden die in de loop van de tijd in naam van de democratie aan burgers zijn opgelegd. De liberale democratie heeft hierop nooit een adequaat weerwoord gevonden anders dan procedurele voorzienin-

gen (machtenscheiding) en individuele grondrechten. Ziet men de ontwikkeling in deze eeuw van het ongenormd democratisch denken, dan is enig wantrouwen niet ongegrond. De christen-democratie heeft daar steeds tegenover gesteld dat aan leven en samenleven een diepere zin en ordening ten grondslag liggen dan die van het moment. Vandaar het pleidooi voor de autonome positie van maatschappelijke verbanden en samenlevingsvormen, voor het standpunt van de minderheden, en vandaar de notie dat recht meer is dan het positief recht zoals dat op enig moment door de meerderheid is vastgesteld. Het is een voortdurend zoeken naar de wijze waarop die gemeenschap zich het beste kan organiseren, zichzelf kan regeren. Een moderne, seculiere parallel hiervan is het streven naar een duurzame economie. Ook hier is het niet zinvol om het bestaande als absolute grens te erkennen. Net zo min zinvol is het om te ontkennen dat er grenzen zijn, maar die grenzen zijn tegelijk een keuze voor de kwaliteit van de samenleving die we wensen.

Blijvende relevantie

Gemeenschappelijk kenmerk van de in de bijdragen beschreven opvattingen met betrekking tot de verschillende concrete vraagstukken is het inzicht dat er in de samenleving een structuur besloten ligt die niet aan de overheid ter beschikking staat, en de erkenning dat 'goed en kwaad' niet louter een beslissing van de meerderheid zijn. Vandaar de vraag op welke wijze dit het best in de ordening van de politieke samenleving tot zijn recht kan komen; door individueel of huismanskiesrecht, door de erkenning van de bijzondere positie van de overheid, of door de corporatistische organisatie van het bedrijfsleven.

Het blijft in iedere tijd een zoeken naar de juiste vorm voor de ordening achter de dingen.

Dat is de 'rode draad' in de bundel, die achter de ogenschijnlijk uiteenlopende posities verscholen gaat. Dit zoeken bepaalt ook de blijvende relevantie van het christen-democratisch politiek denken; de erkenning dat het in de samenleving en in de politiek om meer gaat dan de vraag of er een meerderheid voor te vinden is, en dat het stelsel bevredigender is naarmate men vaker naar de stembus mag.

Dit betekent niet dat ik de uitdaging in de laatste bijdrage misken: de noodzaak om die relevantie opnieuw duidelijk te maken. Zeker nu we blindelings voort dreigen te hollen in de gedachte dat hoe meer individualisering er is en hoe meer het individu mag kiezen, hoe beter de overheidsbesluitvorming kan plaatsvinden. Het tegendeel is waarschijnlijker. Ik denk ook dat Van Schagen het niet juist ziet als hij het uitgangspunt van de verantwoordelijkheid van burgers identificeert met een uitbreiding van de mogelijkheid om te kiezen. Verkiezingen berusten niet op het beginsel dat de burger hiermee verantwoordelijk wordt voor de beslissingen; het is geen last. Zij berusten op de gedachte dat de bestuurder zich regelmatig moet verantwoorden. Daarom mogen we om de vier jaren opnieuw kiezen.

Dit laat onverlet dat de christen-democratie bij de op zich juiste weerstand tegen die gedachte in een oude fout dreigt te vervallen; de gedachte dat de vorm waarin waarden en uitgangspunten zijn uitgekristalliseerd, gelijk is aan die waarden en uitgangspunten. Het blijft in iedere tijd een zoeken naar de juiste vorm voor de ordening achter de dingen. Ook dat kan men van de bijdragen leren: hoe steeds opnieuw de

concrete uitwerking is aangepast aan wat mogelijk en wenselijk bleek, uitgaande van een continuïteit in waarden en uitgangspunten.

Mr. J.P.H. Donner is voorzitter van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) en lid van de Centrale Werkgroep van het Strategisch Beraad.

'Christelijke politiek en democratie', onder redactie van H.J. van de Streek, H.M.Th.D. ten Napel en R.S. Zwart, Sdu Uitgevers, 1995, 216 blz, f34,50.